

KUI HÄVITATI KULTUURI- MÄLESTISI...

Viimase aja perioodikas, raadio- ja telesaadetes on palju juttu traagilistest ajaloosündmustest viiekümnendate aastate Eestimaal. Noorem põlvkond saab alles nüüd kuulda ajalootõde, mida seni nende eest varjati või püüti varjata.

Hoopis vähem on avalikustamise käigus räägitud neljakümnenda ja neljakümne esimese aasta revolutsioonilistest sündmustest, mis oma traagilisusega on talletunud vanema generatsiooni mälu salve. Luupainajalikult ja süngena kerkivad minevikumälestustes ikka ja jälle esile uue elulaadi sunniviisiline kehtimapanek, massilised arreteerimised, repressioonid teistimõtlejate suhtes, elu- ja kultuuriväärtuste ümberhindamine ning kohatine jalge alla tallamine, samuti ebainimlik 14. juuni kütudamine.

Järgnevas puudutan kultuurimälestiste hävitamise kampaaniat Eestimaal 1940. aasta sügisel. Konkreetset on juttu Vabadussõjas langenute mälestussamba lõhkumise kohta Rakveres. Seesama toimus üle Eestimaa.

Rakvere mälestussamba kallale asuti ööl vastu 21. oktoobrit. Linnarahva äratas öösel võimas plahvatus, mis pani majad vappuma ja aknakaasid klirrisema. Plahvatusele järgnes teine, kolmas, neljas... Kokku oli öö jooksul 22 plahvatust.

Taipasin ja taipasid tõenäoliselt kõik kodulinlased, mis teoksil. Olime juba kuulnud mälestussammaste lõhkumisest teistes linnades. Ootasime äreva ja unetu öö lõppu. Hommikul, varavalges tõttasid sajad inimesed mälestusmärgi juurde. Endisest imposantsest kunstiteosest oli järele vaid rusuhunnik. Lõhkumisplatsi piiras miilitsaahelik, kedagi lähedale ei lastud. Samba alusmüüride lõhkumine jätkus kangide ja vasaaratega. Lõhkeaine polnud suutnud purustada seda, mida rahvas

armastuse ja südamesoojusega oli loonud. Me otsime tardusime paigale ja tundsime valu, suurt valu. Kultuurirüvetajad aga jätkasid häirimatult oma hävitusööd.

Alanud päev vajutas kõigile oma leinapäitseri. Koolinoored reageerisid mälestusmärgi lõhkumisele erilise tundlikkusega. Rakvere 1. Keskkoolis seisis õppetöö. Nii õpetajad kui ka õpilased olid niivõrd masendatud meeleolus, et koolitööst ei tulnud midagi välja. Tütarlapsed nutsid. Seisti akendel ja jälgiti vandaalide hävituskirge. Lõhutav mälestusmärk asetses ju koolimajast vaid paarisaja meetri kaugusel. Kui ruumide vahetuseks jõudsid kohale 2. keskkooli õpilased, joosti üheskoos samba rusude juurde. Hoolimata miilitsate ähvardusest ja keelust, võttis iga õpilane siit kaasa kivi killukese kui püha reliikvia.



Kaubanduskeskkooli poisid korraldasid demonstratsiooni ja mõõduid lõhutavast sambast rahvusliku lauluga. Kohe olid julgeolekumehed jaol, poiste ninaeas Ott Valgma arreteeriti. Õpetajale tekkis sellest intsidendist palju sekeldusi, korduvalt tuli käia ülekuulamistel NKVD-s.

Samba lõhkumisest kirjutas «Punane Virumaa»:

«See aktsioon on selleks ette võetud, et just need mälestusmärgid ei irvitaks töörahva üle!... Ja samuti pole mõeldav, et töörahvas säilitaks oma «korteris» — avalikes kohtades kapitalistide poolt «unustatud» mälestusmärgid. Elu nõuab nende kõrvaldamist... Need read on avaliku arvamusel südametunnistuse väljenduseks, mitte pole aga selleks noorte, veel kujunemata koolipoiste demonstratsioonid, mis aset on leidnud seoses Rakvere auasamba kõrvaldamisega.»

Reaktsioonid on ülearused.

Rakvere mälestussammas oli püstitatud nende virulaste mälestuseks, kes langesid võitluses Punarmeelega ja Saksa landeswehriiga aastatel 1918—1920. Samba rajamist alustati juba 1923. aastal. Selleks moodustatud komiteesse kuulusid kirjanik Jakob Liiv, linnapea A. Pääro ja teised tuntud avaliku elu tegelased. Mälestusmärgi kavandamiseks korraldati konkurs. Komitee tunnistas parimaks professor Amandus Adamsoni ideekavandi.

Asetsees linna keskel künkjal kujutas sammas endast imposantset vabadussümbolit. Selle beetoonplokkidest alusel seisis 2,13 meetri kõrgused pronkskujud: mõõka tõstev sõdur ja selle najale toetuv haavatud lipukandja. Samba kogukõrgus oli 8,5 meetrit. Pronkskujud valati Itaalias. Nende paigaldamist juhtis prof. Adamson isiklikult. Samba pidulik avamine leidis aset 30. augustil 1925. aastal.

Mälestussamba ehituskulud — kokku 1 500 000 marka — kaeti rahva annetustest, korjandustest, samuti pidude ja loteriide korraldamisel laekunud summadest.

Kes olid mälestusmärgide lõhkumise organiseerijad? Kelle poolt ja millistest võimuinstantsidest anti selleks käsk? Praegu on ju veel elavate kirjas toleaeegseid funktsionäre, kes teaksid sellele küsimusele vastata.

Amandus Adamsoni loodud monumendide paiknesid veel Tartus (Kalevipoja kuju Emajõe kaldapealsel), Suure-Jaanis (muinaskangelane Lembitu), Valgas, Pärnus, Viljandis, Narva-Jõesuus jm. Kõik need langesid isikukultuseaegse hävituskire ohvriks.

Nüüd aga, kogu meie elu ümberkorralduse käigus, on rahvas hakanud taastama noil tumedail aegadel lõhutud ajaloolisi kultuuriväärtusi. Juuni lõpul taasavati Vabadussõja monumendid Võrus, Mikkis ja Lalsis. Eeltööd käivad Tartus Kalevipoja ja Suure-Jaanis Lembitu mälestussamba taastamiseks. Sama tahetakse teha ka Kadrinas.

Aga Rakveres? Kas ei tuleks ka meil päevakorrale võtta Vabadussõja monumendi kui linna endise kauneima ehte taastamise küsimus? Mida arvab sellest Eesti Muinsuskaitse Seltsi Rakvere osakond?

Peep KÄRP